

УДК 903.4(477.65) "632"

Залізник Л. Л., Беленко М. М.

СТОЯНКА ВИСЬ ПІД НОВОМИРГОРОДОМ

Під час археологічної експедиції Києво-Могилянської академії у 2007 р досліджено нову пам'ятку початкової пори верхнього палеоліту стоянку Вись під м. Новомиргородом на Кіровоградщині. Своєрідність крем'яних виробів дозволяє віднести її до рідкісних в Україні пам'яток селетської культурної традиції басейнів Дністра і Пруту.

Розташування пам'ятки

Первинна назва пам'ятки Шмидове походить від розташованого за 700 м на схід села, що було назване за прізвиськом місцевого поміщика Шміта, який мав німецьке походження. Стоянка розташована на великому пологому мисі лівого берега р. Велика Вись, на рівні 2–3 терас, на половині дороги від с. Лекареве до с. Шмидове за 5 км на захід від районного центру м. Новомиргород. Складений лесовими відкладами мис прорізала ґрунтова дорога, що з'єднує згадані села. Під час її будівництва було знято до 2 м ґрунту. В наш час мис перерізає траншея завглибшки до 2 і завширшки близько 8 м, по дну якої проходить дорога. Виймання ґрунту під дорогу не досягла культурного шару на 20–40 см. Однак колії дороги прорізали денну поверхню стоянки. Оброблені кремені неодноразово збирали у вимойнах, що утворилися вздовж колій дороги.

Історія дослідження

Стоянка Вись була відкрита на початку 80-х років ХХ ст. відомим ентузіастом палеолітознавства з м. Новомиргорода П. І. Озеровим. У травні 2006 р. на стоянці працював Л. Л. Залізник, після чого пам'ятку шурфували В. М. Степанчук з С. М. Рижовим. У шурфі знайдено двобічнооброблений, асиметричний у плані, плоско-випуклий у розрізі гостроконечник мустероїдного вигляду та кінцеву скребачку на пластинчастому відщепі.

У липні 2007 р. роботи на пам'ятці проводила Археологічна експедиція Києво-Могилянської академії під керівництвом Л. Л. Залізника. Активну участь в її роботі брали канд. істор. наук В. О. Манько, П. І. Озеров, канд. істор. наук Ю. В. Кухарчук, М. М. Беленко, студенти архео-

логи та історики Києво-Могилянської академії, які проходили археологічну практику.

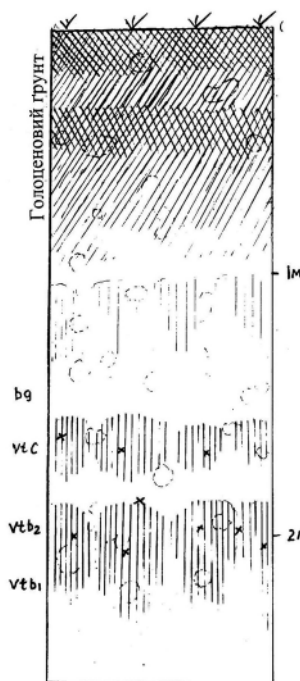

Рис. 1. Стратиграфія стоянки Вись

Під південним бортом дорожньої виїмки на місці шурфу В. М. Степанчука та С. М. Рижова зроблено зачищення з метою підготовки розрізу нашарувань для запрошених з Києва палеогеографів д-ра. геогр. наук Ж. М. Матвіїшиної та канд. геогр. наук О. Г. Пархоменка. В процесі цих робіт на глибині 2–2,3 м від поверхні у бурому суглинку похованого ґрунту було виявлено культурний шар (рис. 1), що містив непоказові й недіагностичні крем'яні вироби. Водночас у колії ґрунтової дороги зібрано досить багато розщеп-

леного кременю, що свідчило про початок руйнування культурного шару. Щоб запобігти нищенню пам'ятки та визначити її культурно-хронологічну належність уздовж колії дороги, що врізалася в досліджуваний шар, було закладено зачистку. Незважаючи на десятки виявлених у культурному горизонті кременів тривалий час не вдавалося ідентифікувати та датувати добути матеріали. Тому зачистка трансформувалася у невеликий розкоп, що витягся вздовж згаданого шляху. Лише в другій від дороги лінії квадратів було добуто показові артефакти (уламок двобічнообробленого селетоїдного наконечника, високі скребачки орін'яцького типу), які змусили остаточно відмовитись від первинної версії датування пам'ятки фінальним палеолітом і дозволили віднести її до початкового етапу верхнього палеоліту.

Стратиграфія

Цю характеристику підтвердили дослідження геологічного розрізу відомими палеогеографами Інституту географії НАН України д-ром. геогр. наук Ж. М. Матвіїшиною та канд. геогр. наук О. Г. Пархоменком. Вони дійшли висновку, що кремін'я залягав у верхніх горизонтах вітачівського похованого ґрунту, завершення формування якого датується часом близько 30 тис. р. тому. Усього простежено 3 горизонти похованого ґрунту, які залягали на глибині від 1,6 до 2,5 м від поверхні (рис. 1). Верхній з них світло-бурий (vtc), малопотужний (близько 20 см), побитий морозобійними тріщинами з вищого рівня бузького лесу, що відкладався в холодних і сухих перигляціальних умовах. Значно потужніший (40–50 см) і темніший середній горизонт (vtb2) також розбитий на окремі блоки морозобійними клинними чи тріщинами висихання. Нижній темно-бурий горизонт (vtb1) по нижній межі язиками опускався у підстилаючий лес удейського часу.

На думку згаданих палеогеографів, верхній горизонт несе ознаки дерново-бурого степового ґрунту, що існував в умовах сезонно-змінного режиму зволоження. Морозобійні тріщини заповнені бугзьким лесом свідчать про різку зміну клімату в бік встановлення холодних і сухих перигляціальних умов. Оглиненість та озалізненість вітачівських ґрунтів (особливо середнього та нижнього) свідчать про їх формування в умовах вологішого і теплішого за сучасний помірний клімат.

Розкоп та характер залягання культурних решток

Розкоп 2007 р. закладений уздовж північного узбіччя дороги, де відбувалося найбільше руйнування культурного шару. Його площа сягнула 27 кв. м (3×9 м). Крім того, за 4 м на захід від розкопу на узбіччі дороги поставлено шурф

2×1 м, в якому простежена значна концентрація кременів.

Як зазначалося, розкопки розпочалися із зачищення вздовж колії дороги з метою не тільки культурно-хронологічної ідентифікації пам'ятки, а й порятунку ділянки культурного шару, що руйнувався вимоїною. Розбирання щільних суглинків похованого ґрунту, що містив культурні рештки, проходило в не зовсім сприятливих умовах небувало спекотного літа. Пересохлий і надзвичайно твердий суглинок важко піддавався ножу та лопаті. Водойми висохли, а заболочений берег річки був за 300–400 м від розкопу. Як наслідок – довелося відмовитися від промивання культурного шару крізь сито.

У результаті зробленого зачищення уздовж дорожньої колії з'ясовано, що кремін'я залягає у верхньому горизонті похованого ґрунту бурого кольору, перекритого 20–30 см світлого лесу та 20 см перевідкладеного сучасного гумусу.

Невиразність крем'яного матеріалу певний час не давала можливості визначити вік та культурні характеристики пам'ятки. Знахідки з другої та третьої від дороги лінії квадратів фрагментів двобічнооброблених селетських вістер та високих скребачок орін'яцького типу (з носиком та нуклеподібних) дали підстави для припущення про наявність на пам'ятці двох різних культурних комплексів. Пізніше, в процесі дослідження останньої, третьої від дороги лінії розкопу з'ясувалося, що кремін'я залягає не тільки у верхній частині похованого ґрунту вітачівського часу (горизонт vtc), але й на 20–30 см нижче у верхній товщі горизонту vtb2 (рис. 1). Зазначимо, що в нижньому горизонті знахідок було значно менше, ніж у верхньому. Висловлене раніше припущення про двошаровість пам'ятки переросло у В. О. Манька у тверду впевненість у наявності на стоянці двох окремих культурних шарів: верхнього орін'яцького та нижнього селетського.

Л. Л. Залізник такої впевненості не має і припускає можливість просідання частини кременю з верхнього рівня похованого ґрунту морозобійними тріщинами на 20–30 см нижче. Морозобійні клинни добре простежені на верхньому та середньому рівні похованого ґрунту, де і залягали культурні рештки. На значний розвиток кріогенних явищ на рівні культурного шару звернула увагу і відомий палеогеограф Ж. М. Матвіїшина.

Привертає увагу однорідність матеріалу з верхнього та нижнього рівня його залягання. Незважаючи на меншу чисельність колекції з нижнього шару порівняно з верхнім (291 екз. проти 541) маємо підстави говорити про тотожність матеріалів обох горизонтів за сировиною, станом поверхні виробів (характер та інтенсивність патинізації), технологією розщеплення та типоло-

гією виробів. Оріньякоїдні скребачки з носиком та кінцеві на відщепках знайдено як у верхньому, так і в нижньому горизонтах. Те ж саме можна сказати про селетоїдні двобічнооброблені вістря.

Крем'яний комплекс

Враховуючи сказане, Л. Л. Залізняк схиляється до думки, що внаслідок руйнування культурного шару морозобійними тріщинами сталося просідання частини крем'яних виробів у нижчі шари. Отже, попри певний розсів культурного шару пам'ятки у товщі похованого ґрунту крем'яний комплекс стоянки Вись відносно гомогенний. Остаточно вирішити питання наявності другого культурного горизонту на пам'ятці можуть лише подальші дослідження.

Культурний шар стоянки Вись, на жаль, не містить будь-яких фауністичних решток, що, можливо, пояснюється специфікою хімічного складу похованого ґрунту або повільним накопиченням відкладів після того як стоянки залишили люди. Культурні рештки представлені виключно кам'яними артефактами, в тому числі уламками граніту, частина з яких має сліди вогню.

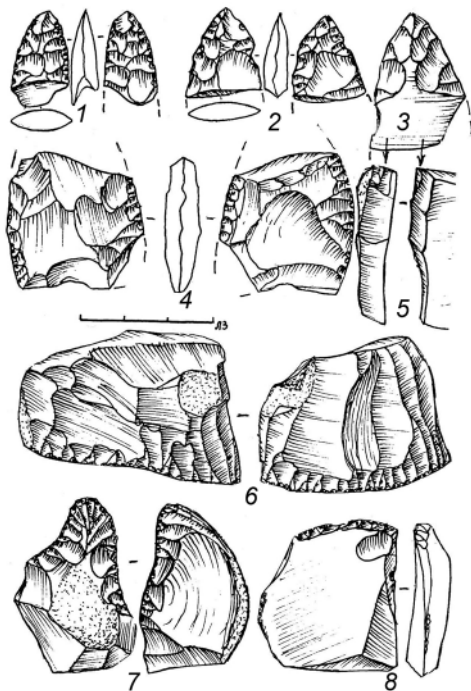

Рис. 2. Вись Крем'яний інвентар

Колекція складається з двох нерівних частин: основної, що налічує 541 виріб, та колекції з нижнього культурного шару – 291 крем'яний. Як зазначалося, обидві колекції не відрізняються одна від одної ні сировиною, ні патинізацією, ні технікою розколювання, ні морфологією виробів. Основою більшої частини комплексу є вироби з верхнього рівня залягання кременів. Здається, серед них опинилася якась кількість

кременю з нижнього шару з південної лінії квадратів, наближеної до дороги. Як зазначалося, нижній рівень залягання було виявлено не одразу. Певну частину становлять також знахідки з поверхні (підйомний матеріал).

Для виготовлення знарядь використовувався темно-сірий, рідше – брунатний та жовтий крем'яний з Кробчинського родовища, що за 7–10 км на захід від пам'ятки. Знайдено кілька відщепів темно-жовтого зернистого кварциту. Більшість виробів з кременю вкриті плямами легкої, нерівномірної патини.

Для пам'ятки характерна груба, відщепова техніка обробки кременю. Більшість виробів невеликих та дрібних розмірів. Дуже виразною є група коротких, масивних, з великим бульбом, відщепів, які часом нагадують відщепи клетонського типу. Пластин та їхніх уламків дуже мало – всього 41 екземпляр, що становить 4,4 % комплексу. Більшість з них короткі, атипові, з неправильним ограненням. Для виготовлення знарядь (рис. 2) використовували переважно грубі відщепи.

Нуклеуси демонструють грубу підпризматичну техніку площинного зняття відщепів та грубих, коротких пластин за допомогою жорсткого відбійника. Є ознаки віялоподібного (рис. 3, 3) і навіть архаїчного радіального сколювання. Робоча поверхня сколювання ядрищ переважно сплюснена (рис. 3, 1–3). Морфологія нуклеусів нестабільна і охоплює різні типи сплюснених ядрищ: одноплощинних однобічних з рівними, не підпрацьованими ударними площадками (рис. 3, 2), двоплощинні зустрічного зняття (рис. 3, 1) та зі зміненою орієнтацією сколювання (рис. 3, 3), багатоплощинні, нуклеоподібні уламки.

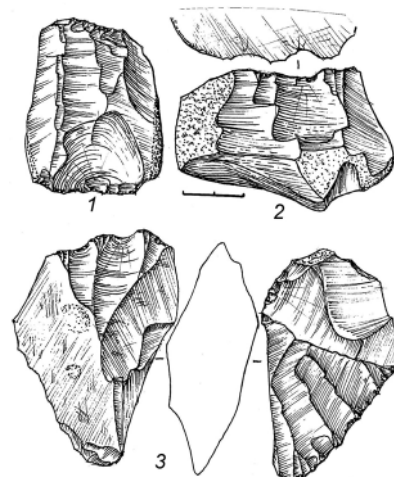

Рис. 3. Вись Нуклеуси

Серед ретушованих виробів, насамперед, привертає увагу серія (6 екз.) уламків вістер селетоїдного типу з двобічною обробкою. Серед них три зламані кінчики наконечників металевих зброї (рис. 2, 1–3), середня чи базальна частина такого ж наконечника, яка дає підстави припус-

кати трикутну форму принаймні частини згаданих вістер списів (рис. 2, 4), а також два уламки грубіших, плоско-випуклих у розрізі біфасів, які кореспондуються зі згадуваною знахідкою В. М. Степанчуком з С. М. Рижовим у шурфі 2006 р. двобічно обробленого, асиметричного в плані гостроконечника мустероїдного вигляду.

На користь використання двобічно оброблених вістер стоянки як наконечників металевих зброї свідчить характер зламів на їхніх уламках (рис. 2, 1–4). Разом з тим, відомий трасолог А. С. Семенов зробив висновок про використання одного з двобічних вістер стоянки Стінка 1, що на Середньому Дністрі, в якості ножа [1].

До оснащення металевих зброї, вірогідно, слід віднести 3 уламки неправильних мікроплатівок з дрібною ретушшю по краю, які дещо нагадують мікрівкладені типу Дюфур.

На пам'ятці знайдена виразна серія (10 екз.) оріньякоїдних скребачок високої форми. Серед них 4 знаряддя з носиком (а museau) (рис. 2, 7), 3 нуклеподібні (carène) (рис. 2, 6), один на великому авіважі площадка нуклеусу, 4 атипові. Ці скребачки досліджувала трасолог Г. В. Сапожникова, яка дійшла висновку, що їх використовували як струги по твердому матеріалу, можливо по дереву, кістці, рогу. Деякі скребачки а museau мають оформлений крутою, ламінарною ретушшю мікроносик на вістрі масивного, трикутного в перетині сколу. Поряд зі скребачками високої форми знайдено 7 кінцевих скребачок на відщепі часом з відносно пологою скребковою ретушшю (рис. 2, 8).

Різців усього 6. Вони невиразні, атипові, зроблені переважно на кутах зламаних відщепів (рис. 2, 5). Один різець бічний ретушний.

Значною серією (17 екз.) представлені зубчасті та виїмчасті знаряддя на відщепах та грубих пластинах. Вони мають по краю нерегулярну зубчасту ретуш або ланцюг виїмок різної величини. Характер багатьох виїмок свідчить, що вони могли утворитися внаслідок виламування краю заготовки в процесі роботи. Кілька таких зубчастих знарядь зроблені на відщепах темножовтого, зернистого кварциту. Серед знарядь з виїмками є окремі клювоподібні форми. В колекції досить багато аморфних відщепів та уламків кременю з нерегулярною ретушшю. Знайдено грудка оранжевої вохри діаметром до 1 см.

До колекції виробів стоянки Вись входять кілька речей, які на нашу думку, є механічною домішкою до основного комплексу. Йдеться про подвійну кінцеву скребачку на короткому перетині пластини, раніше знайдену П. І. Озеровим поблизу стоянки, а також два дуже патиновані масивні вироби з ретушшю по краю мустероїдного вигляду. Один з них походить з підйомного матеріалу, інший з розкопу. Скребачка фінально-палеолітичного вигляду, можливо, залягала у

верхніх горизонтах відкладів, як зруйнованих у процесі будівництва дороги.

Аналіз матеріалу

Стоянки з двобічно обробленими/листоподібними або трикутними крем'яними вістрями у Центральній та Східній Європі традиційно відносять до пам'яток селетського кола, які датуються близько 30 тис. років тому. Вперше такі вироби стали відомі завдяки дослідженням печери Селета в Угорщині. До селетоїдних комплексів України належать – Міра під Запоріжжям, Буран-Кая III (шар С) в Криму, Стінка I, Молодова V (шар 9–10) на Середньому Дністрі; в Молдові – Бубулешти 5, грот Бринзени; в Росії – Бірюча балка на Нижньому Дону, Стрелецька, Костенки I (шар 2, 3), Костенки 6, 11, 12 (шар III) на Середньому Дону.

Селетоїдні комплекси Східної Європи досить строкаті за морфологією крем'яного інвентарю. Головною об'єднувальною ознакою цих пам'яток є згадані двобічнооброблені вістря, також досить груба, архаїчна техніка сплющеного призматичного ядрища, нерозвинена техніка різцевого сколу, релікти двобічних мустероїдних форм. Останні, можливо, свідчать про якісь генетичні зв'язки з мікоксською традицією середнього палеоліту. За іншими типами виробів згадані пам'ятки суттєво різняться між собою. Зокрема, селетський шар С стоянки Буран Кая III відрізняється від інших стоянок України з двобічними вістрями виразною серією двобічнооброблених трапецієподібних форм, які не мають аналогів не тільки в Україні, а й у всій Європі [2].

Крем'яній колекції стоянки Вись властиве нехарактерне для селетських пам'яток Західної Європи поєднання двобічних наконечників з виразними оріньяцькими формами (високі нуклеовидні скребачки типу карене (рис. 2, 6), високі скребачки з носиком (рис. 2, 7), мікрівкладені типу Дюфур). Важко погодитися з твердженням, що поєднання Селету з Оріньяком можливе лише за умов механічного змішування матеріалу. Не беручи на себе сміливість остаточного вирішення питання чи є змішаний крем'яний комплекс стоянки Вись змішаним, чи ні, нагадаємо про наведені вище аргументи на користь його гомогенності. Про можливість поєднання селетоїдної традиції з оріньяцькою в одних комплексах свідчать певні оріньяцькі риси колекції верхнього шару стоянки Міра, відзначені В. М. Степанчуком [3].

Органічне поєднання селетських двобічних вістер з оріньяцькими високими нуклеоподібними та клювоподібними скребачками зафіксоване в селетоїдних пам'ятках басейнів Пруту та Дністра, виділених в окрему стінківську культуру [1]. Ці комплекси єднає зі стоянкою Вись не тільки поєднання селетських вістер з оріньяцькими скребачками, а й архаїчна техніка площинного,

підпаралельного сколювання з реліктами радіально-го зняття, відщеповість, різноманітні зубчасті знаряддя, нечисленні кінцеві скребачки та примітивні різці. Сказане дає підстави віднести стоянку Вись до кола селетоїдних пам'яток басейнів Пруту та Дністра, відомих під назвою пам'ятки типу Стінка.

Питання синтезу згаданих різних культурних традицій має виняткову наукову вагу, оскільки

безпосередньо торкається інтригуючої проблеми характеру контактів аборигенів прильодовикової Європи неандертальців з першими Homo sapiens, які на той час почали освоювати континент. Питання гомогенності селето-оріньяцького культурного шару стоянки Вись початкової пори верхнього палеоліту може бути остаточно вирішене лише в процесі подальших розкопок.

1. Анисюткин Н. К. Палеолитическая стоянка Стинка I и проблема перехода от среднего палеолита к верхнему на юго-западе Восточной Европы / Н. К. Анисюткин. – СПб., 2005. – 123 с.

2. Чабай В. П. Средний палеолит Крыма / В. П. Чабай. – Симферополь, 2004. – С. 275.
3. Степанчук В. Н. Нижний и Средний палеолит Украины / В. Н. Степанчук. – Черновцы, 2007. – С. 202.

L. L. Zaliznyak, M. M. Belenko

THE VYS SITE NEAR NOVOMYRGOROD

At 2007 Archaeology expedition of Kyiv-Mohyla academy investigated near Novomyrgorod town Kirovograd region a new Vis site of early period of upper Paleolithic. The flint implement consist from points of Szeleta type, Aurignacian type high scrapers, archaic flat and radial cores for flakes, not numerous end scrapers and burins. Such flint material allow us to attribute Vis site to Szeleta monuments of Stinka type of Dniester and Prut rivers basins.

УДК 903'1(477)

Відейко М. Ю.

ОСОБЛИВОСТІ ХЛІБОРОБСТВА НОСІЇВ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Трипільська археологічна культура, яку також називають культурною спільністю Кукутень-Трипілля, була поширена на значній території, в різних ландшафтних зонах. Враховуючи час існування (понад 2500 років) та зміни, які відбувалися впродовж цього часу у навколишньому середовищі, локальні особливості матеріальної культури, можна дійти висновку про належність її носіїв до різних культурно-господарських типів.

Щоб краще зрозуміти особливості трипільського хліборобства слід, крім іншого, врахувати усі обставини, які мали місце у VI–III тис. до н. е. На початку мідного віку, коли формувалася трипільська культура, склалася унікальна ситуація, яка пізніше вже більше ніколи не повторювалася. Тому надзвичайно складно, практично неможливо відшукати відповідні та достовірні історико-етнографічні аналоги Трипілля.

Для початку проаналізуємо, на якій території нині виявлено в Україні пам'ятки трипільської культури (табл. 1).

Із наведених даних бачимо, що 1785 пам'яток, що становить 82,5 % загальної кількості, зосереджено у 7 областях (у таблиці виділено темним). Високою є концентрація пам'яток і у областях, прилеглих до основних центрів поширення трипільської культури. Такий розподіл не є випадковим і полягає насамперед у екологічних умовах. Адже найбільш густонаселені трипільські території зосереджено у зоні поширення лісів помірного поясу (близько 820 пам'яток) та лісостепу (965). Вірогідно, саме ці райони були найсприятливішими для трипільської моделі господарювання.